

Hospodářská zástavba vesnických usedlostí na příkladu plošně zkoumaných zaniklých vesnic – Pfaffenschlag, Mstěnice, Bystřec a Konůvky

Eliška Eisenhammerová, 552839

Plošný a hlavně systematický výzkum zaniklých středověkých vsí dokáže poskytnout mnoho důležitých informací o skladbě, půdorysech a funkcích jednotlivých staveb z archeologického hlediska, které občas ukazuje jiný obrázek než prameny písemné či ikonografické, a zároveň pomáhá zodpovídat otázky ohledně vývoje osídlení. Většina zpracovaných vsí patří k těm, které se zakládaly v průběhu kolonizace dosud neobydlených oblastí, zatímco Mstěnice jsou zde uvedeny jako příklad změn, kterými si vesnice prošla od doby hradištní do 15. století.

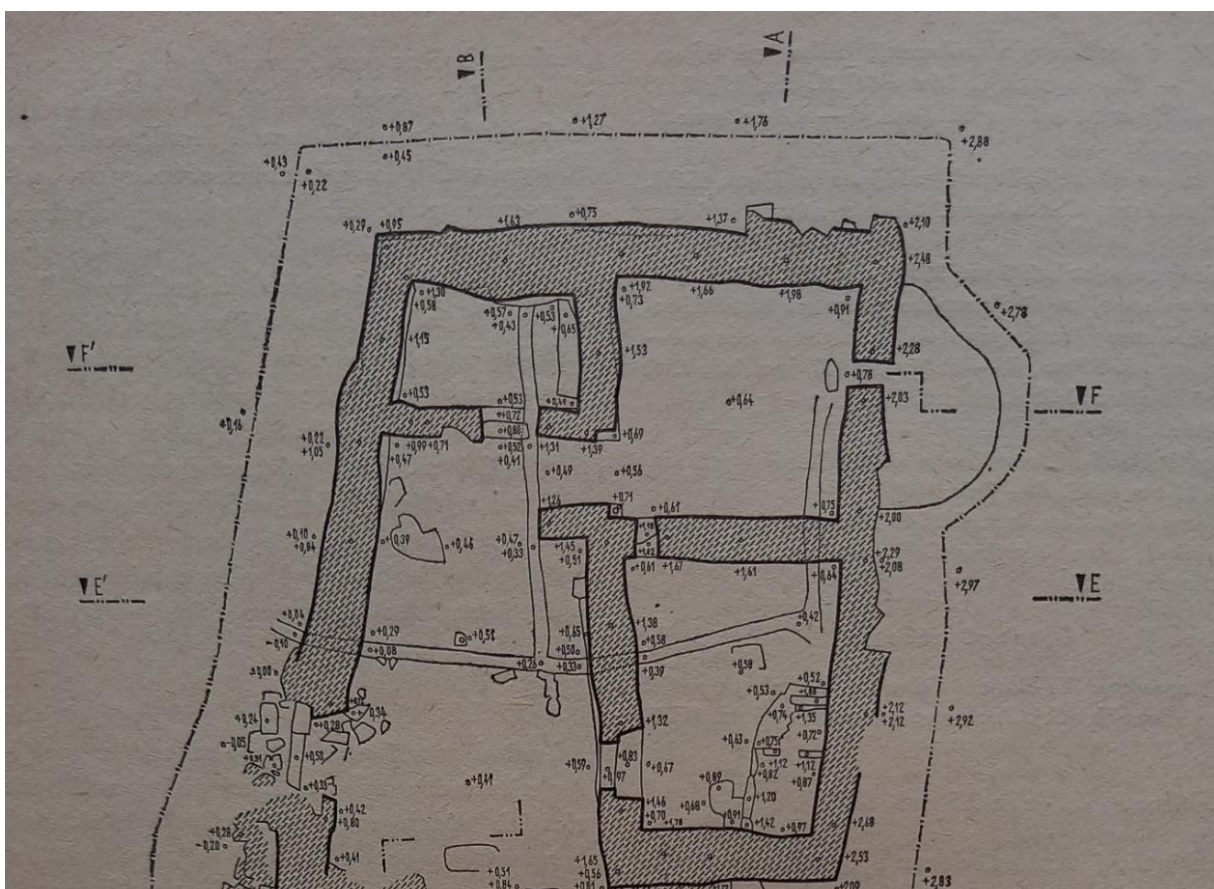
Výzkum vesnice Pfaffenschlag u Slavonic probíhal v letech 1960-1971 a jako první v českých zemích neodkrýval pouze část sídliště, nýbrž se soustředil na lokalitu jako celek s cílem získat nejen hmotné prameny, ale i informace o jejím vývoji. Starší osídlení představovala mladohradištní vesnice složená z mírně zahlobených čtvercových chat s omazanými vyplátenými stěnami, která zanikla požárem. Na jejích základech byla krátce po polovině 13. století vybudovaná ves středověká v rámci kolonizace, jejíž osud se od té starší příliš nelišil – shořela pravděpodobně během husitských válek ve 20. letech 15. století. Vladimír Nekuda, který výzkum vedl, odhalil půdorys krátké dvouřadé lesní lánové vsi, jejíž osu tvořil Slavonický potok (obr.1). Půdorysy na pravém břehu k němu směřovaly zpravidla štítem, zatímco zástavba na levém břehu se v orientaci i dispozici různila, což bylo pravděpodobně způsobeno

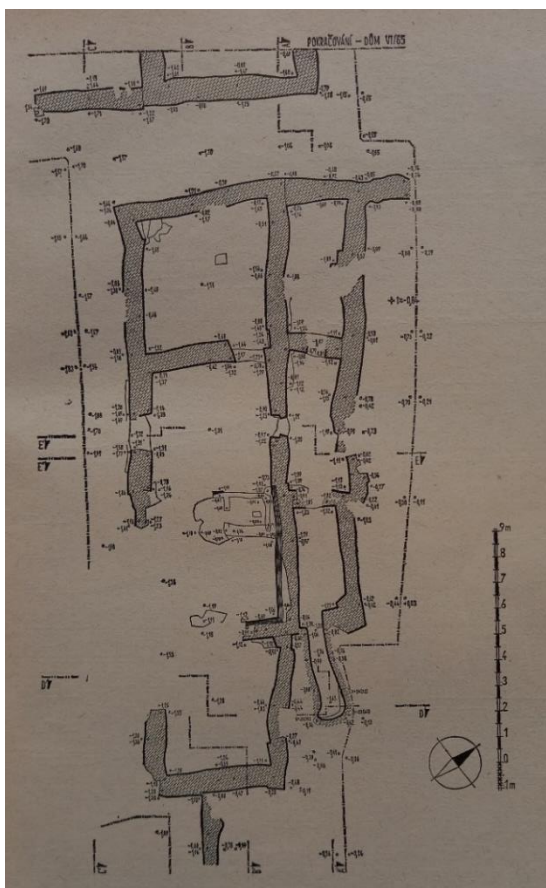
Obr. 1: Půdorys zaniklé vesnice Pfaffenschlag podle V. Nekudy, kresba Z. Špičák.

jiným sociálním postavením lidí, kteří určité usedlosti obývali. To se odrazilo i na vnitřním uspořádání staveb – z většiny jde o trojdílné domy sedláků, objevují se ale i čtyři případy pouze dvoudílných domů, patřících pravděpodobně podsedkům, a stavba interpretovaná jako žernovový mlýn na základě nálezů částí žernovů a brusných kotoučů ve vstupní místnosti (obr. 2). Domy trojdílné mohou mít více traktů, tedy více místností, ale funkčně se dělí pouze na tři prostory – vstupní síň, kam je přístup ze dvora, obytnou místnost nebo místnosti s otopným tělesem a komoru nebo komory. Většina stavby kromě roubené obytné části se předpokládá kamenná. Naproti tomu dvoudílným domům chybí komorová část. V jizbě všech typů domů se zpravidla nachází pec s vyvýšeným ohništěm před jejím ústím a lze předpokládat dýmník, který odváděl kouř do podkroví. Občas se přechodná otopná zařízení, většinou v podobě ohniště, nachází i v komorách, které pak na čas sloužily pravděpodobně jako výměnek (v případě Pfaffenschlagu jde o usedlost V).

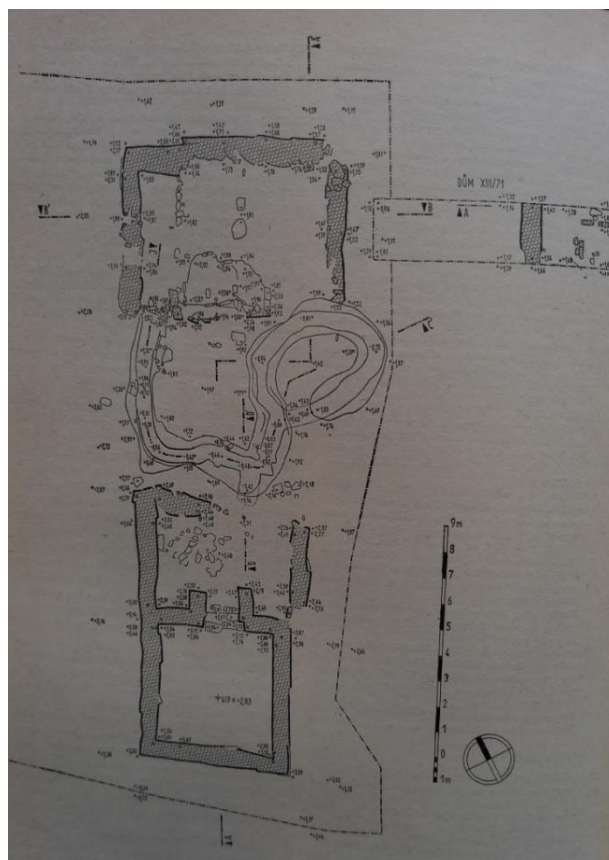
Krásným příkladem dvoutraktového trojdílného domu je usedlost V, která k potoku směřuje okapovou stranou se vchodem do síně a částečně se dochovalo i hrazení dvora (obr. 3).

Obr. 2: Půdorys domu VII, tzv. žernovového mlýna.

Obr. 3: Půdorys trojdílného domu V.

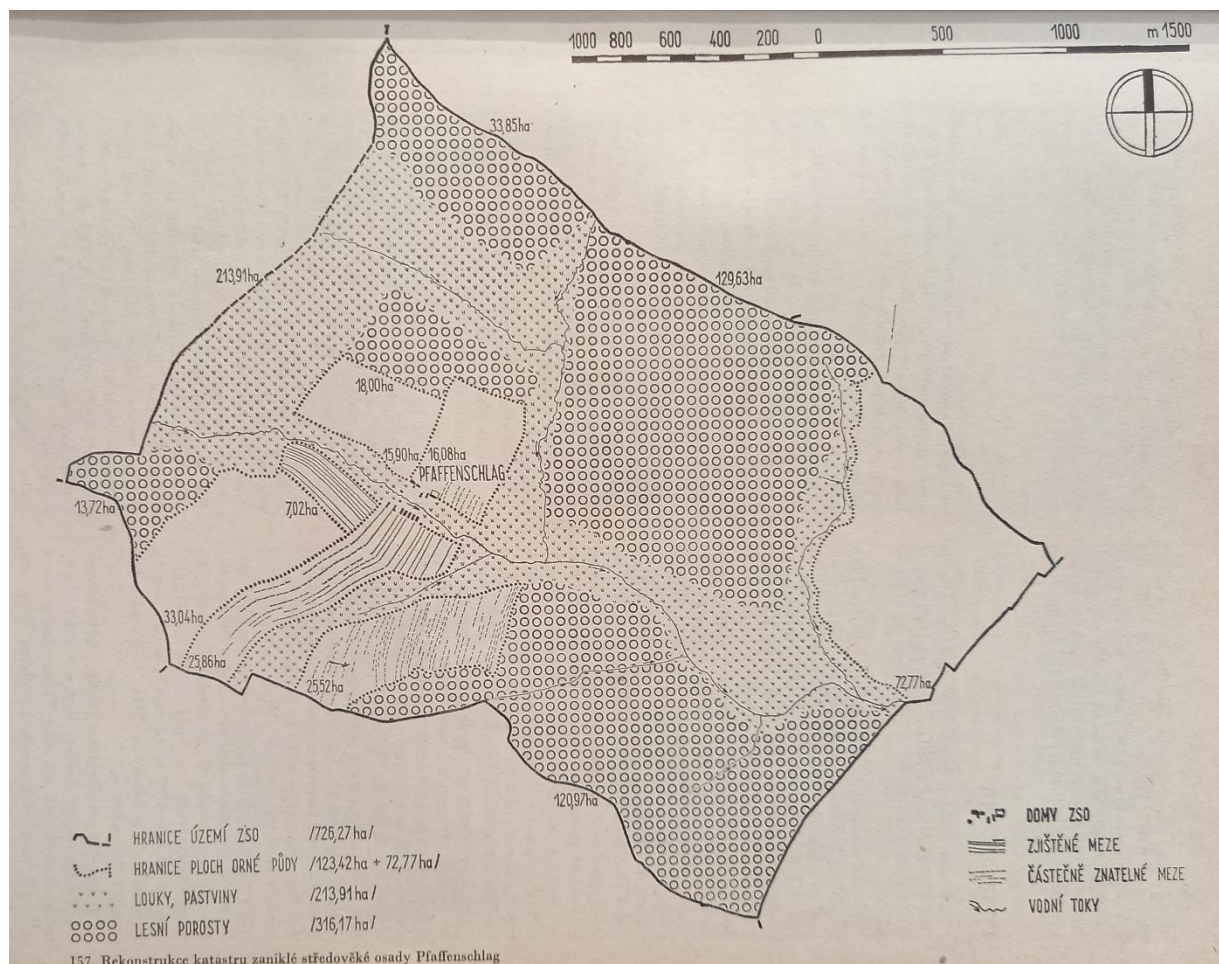

Obr. 4: Půdorys domu XI s podsklepeným prostorem mezi jizbou a komorou.

Podobně orientovaná stavba se nachází i ve Mstěnicích a odhaduje se jako obydlí rychtáře. Zvláštní půdorys odhalil výzkum celokamenné usedlosti VII (obr. 2). Má téměř čtvercový půdorys o čtyřech místnostech, přičemž se vstupuje do síně ze strany přivrácené k potoku, která spolu s jizbou s pecí zabírá východní část domu. V západní se nachází menší obdélná a větší čtvercová místnost, odvodňované kanálky ústícími vedle vchodu. Podle nálezů částí žernovů a brusných kotoučů a podle nezvyklého uspořádání určil V. Nekuda tuto budovu jako žernovový mlýn, kde síň sloužila zároveň jako mlýnice. Také uvažuje, že by stavbu mohl vlastnit rychtář, který měl na provozování některých živností, například právě mlýna, právo.

Za zmínku stojí také sklepy a lochy. Vchod do nich se nachází většinou uvnitř domů a tvoří ho svažité rampa. O účelů lochů, v podstatě podzemních chodeb (např. usedlost XI, obr. 4), se dříve vedly diskuze, nicméně situace v Pfaffenschlagu ukázala, že šlo nejspíše zkrátka o úložné prostory vyskytující se už od 13. století.

Co se týká hospodářského zázemí a staveb, nebyl odkryt žádný půdorys stodoly, jen v několika usedlostech přístavky, které se dají považovat za chlévy, a zachovalo se několik mezních zídek, díky nimž lze pluzinu Pfaffenschlagu určit jako záhumenicovou za usedlostmi s jednou doplňkovou pluzinou na západě vsi (obr. 5).

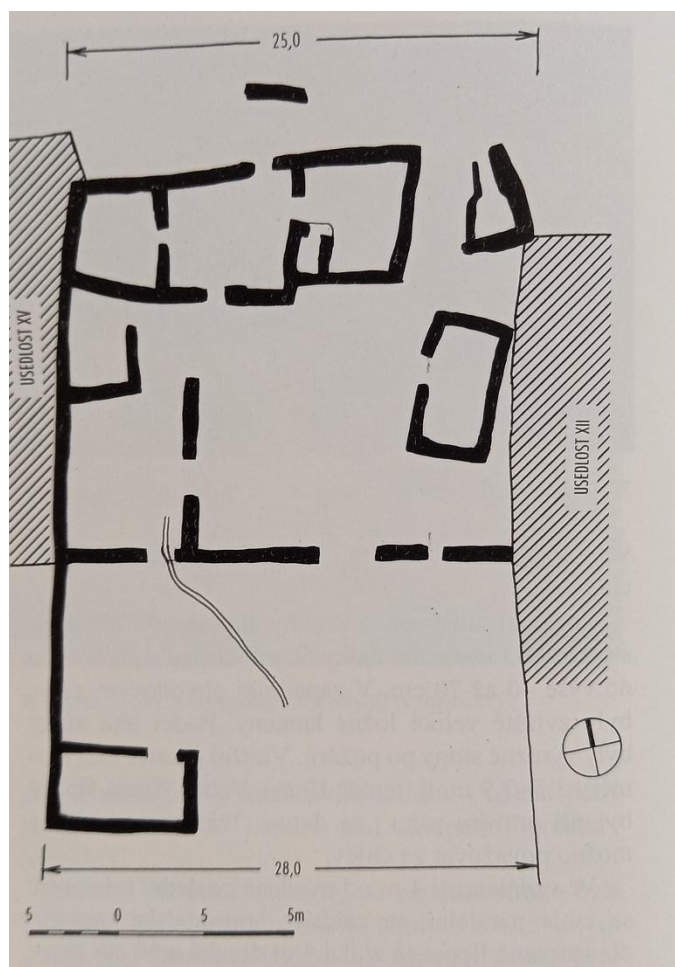
Obr. 5: Rekonstrukce plužiny Pfaffenschlagu.

Zatímco Pfaffenschlag byla vesnice složená pouze z usedlostí a snad mlýna, ve Mstěnicích u Hrotovic se situace zcela liší. Archeologický výzkum zde probíhal v různých etapách mezi lety 1960 a 2009 pod vedením nejdříve Vladimíra Nekudy a později jeho syna Rostislava Nekudy. Odкрыla se zde nejen samotná vesnice s kamennou tvrzí s příkopem, hospodářským dvorem a usedlostmi, ale i nedaleký hrádek a dvě předsunutá opevnění. Dalším rozdílem oproti Pfaffenschlagu je dlouhodobost osídlení – jde o starou sídelní oblast, kde se dá sledovat vývoj a změny během existence hradištní vsi v 10. a 11. století po její znovupostavení během 13. století jako vsi středověké, která pak trvala až do roku 1468. Ze staršího osídlení jsou známy zahloubené i nadzemní chaty dřevohliněné a jámy, často překryté středověkou zástavbou kamennou, kdy se většinou jen u jizeb uplatňuje srubová konstrukce nasazená na kamenné podezdívce. Návesní ves typu oválnice tvoří z většiny trojdílné domy komorového typu orientované štítovou stranou s jizbou do návse. Přes tuto osu bylo také zrcadlově převráceno uspořádání budov na parcele – na jižní straně stál dům vpravo od vjezdové brány, na severní nalevo (obr. 6).

Podobně jako v Pfaffenschlagu se i zde objevila obytná budova v usedlosti XIV přivrácená k návsi okapovou stranou se vchodem do síně (obr. 7). Dle nálezu rovnoběžné zidky před

vchodem vzdálené přibližně 3 metry V. a R. Nekudovi soudí, že prostor před dveřmi byl zastřešen. Dle této skutečnosti spolu s nezvykle velkou síní, která sloužila jako komunikační plocha se sousedy, a uspořádáním dvora do dvou oddělených částí by mohlo jít o usedlost rychtáře. Ze síně pak vedly vchody i do komory napravo a jízby s pecí a ohništěm nalevo. Ve druhém rohu předního dvora byl umístěn špýchar, mezi ním a obytnou budovou brána a za ním hospodářská stavba, snad chlév. Zástavba směrem do dvora pokračovala i kolmo ke komoře a to v podobě místnosti s neurčenou funkcí a většího prostoru, možná také chléva s odvodným kanálkem. Zadní dvůr byl od předního oddělen zdí s branou a nacházely se na něm zbytky zídek z hospodářských budov, snad menší dřevěné kolny a stodoly.

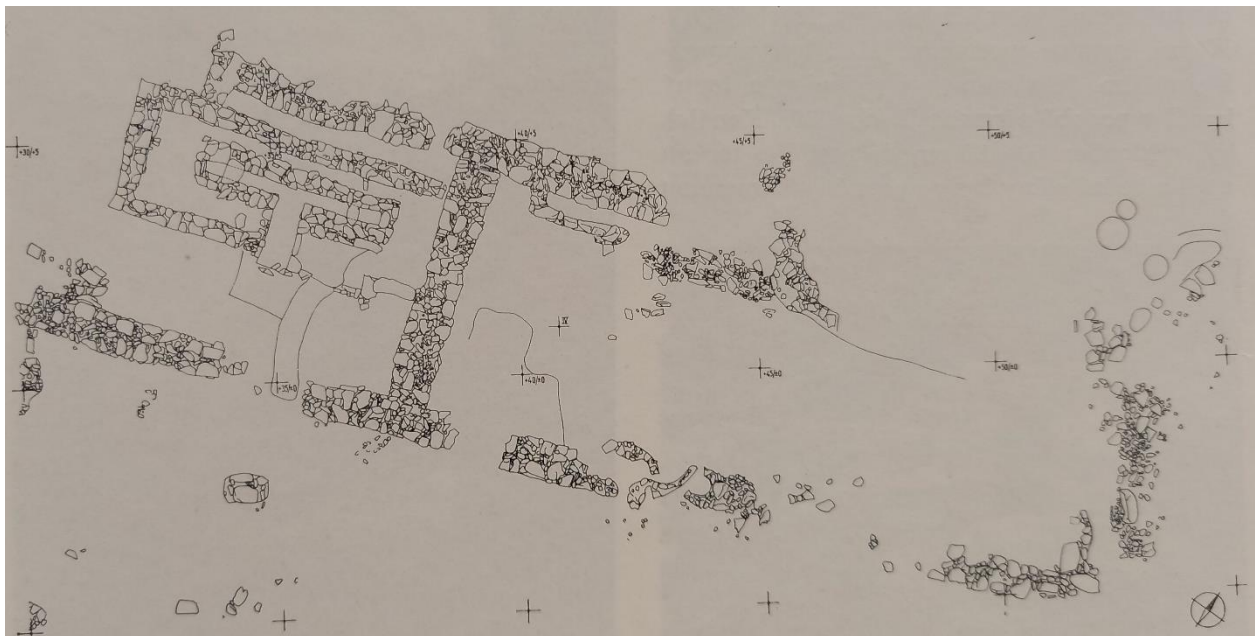
Podobnou dispozici měl i hospodářský dvůr situovaný nedaleko tvrze (obr. 8). Severní část s kamennou věží vedle brány, nejspíš čeledníkem, kolnou, obytnou budovou a hospodářskými stavbami blíže neurčené funkce od jižního prostoru s chlévy pro koně a dobytek dělila kamenná zeď s brankou a branou. Mimo půdorys dvora, na východní straně, se nacházela kovárna s výhni a na severovýchodní pak stodola se sušárnou na ovoce a obilí (obr. 9).

Obr. 7: Půdorys usedlosti XIV.

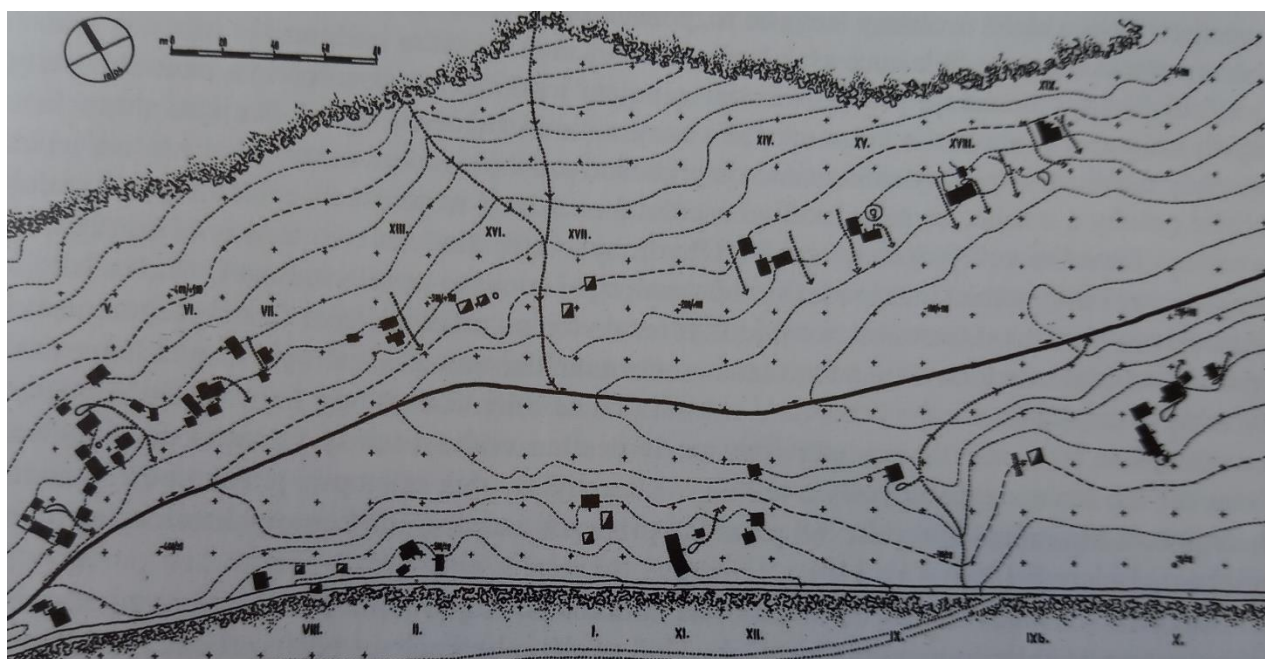

Obr. 8: Půdorys hospodářského dvora s výhni u východní strany.

Obr. 9: Púdorys stodoly (pravá část) a sušárny (leva část s otopným kanálem do T).

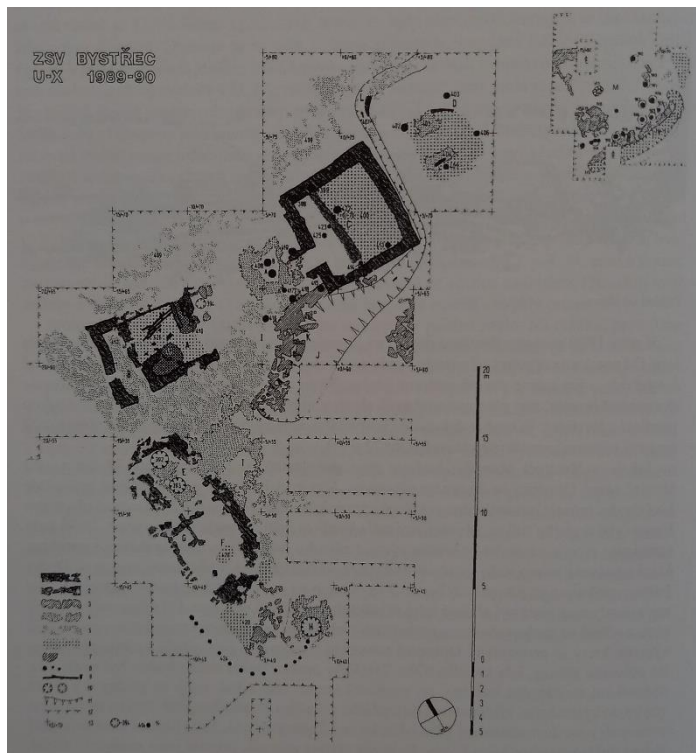
Kovárna, dokonce více než jedna, se nacházela i v zaniklé obci Bystřec u Jedovnic založené v rámci kolonizace Dražanské vrchoviny na starších základech. Výzkum tam probíhal v letech 1975 – 2005 nejdříve pod vedením Vladimíra Nekudy, později Ludvíka Belcrediho. Vrcholně středověká kolonizační vesnice vznikla pravděpodobně ve 2. pol. 13. st. a poslední zpráva, kdy je zmiňována jako fungující a existující, je z roku 1437. Jde o lesní lánovou ves, nejdříve krátkou a později dlouhou dvouřadou, se záhumenicovou plužinou s jednou doplňkovou tratí

Obr. 10: Púdorys zaniklé vsi Bystřec.

Obr. 11: Plužina Býtrce.

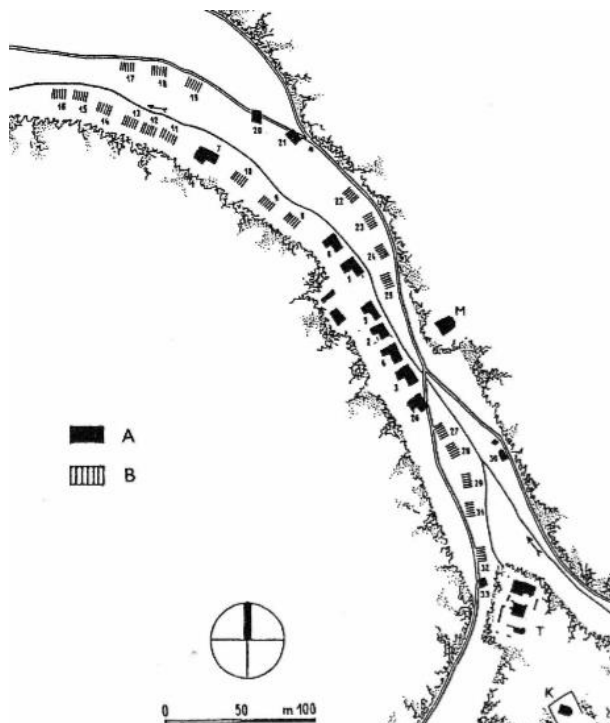

Obr. 12: Půdorys usedlosti X.

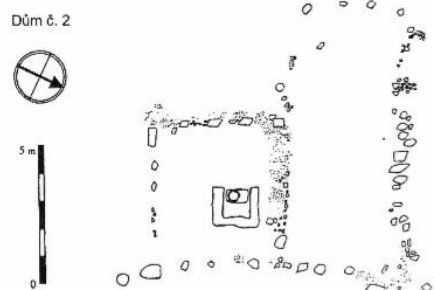
(obr. 10 a 11). Díky nálezům zachovalých zuhelnatělých trámů se autoři publikace domnívají, že stavby byly z většiny dřevěné a v konstrukci velmi variabilní (srubová, kůlová drážkována, identifikován i jeden vyplétaný plot). Ve starší fázi vsi, před 13. st., ještě chyběly kamenné podezdívky, v mladší fázi se ojediněle objevily i celokamenné hospodářské budovy (hlavně komory). Klasický trojdílný dům je zastoupen pouze jedním příkladem, jinak jde o stavby jednoduché a oddělené.

Zajímavá je usedlost X, největší ucelená zemědělská usedlost ve vsi (obr. 12). Tvořila ji jizba (se dvěma pecemi), pět hospodářských staveb (tři komory, špýchar a snad výrobní komora), hnojiště a zděná studna. Dle Belcrediho by větší z pecí, umístěná netradičně v rohu naproti vstupu, mohla sloužit k sušení v prostoru přistavěném k jizbě zvenčí. Dvě z komor na sebe těsně navazovaly, v té menší, nejspíš celokamenné, se nacházely dvě jámy, zatímco v té větší roubené spíše špýchar podle nálezů obilí. Na jih od této stavby se pak nacházela zděná studna s kovovými předměty na dně, které tam nejspíše byly záměrně vhozeny během zániku vsi.

Poslední vsí zde jmenovanou jsou Konůvky u Heršpic, jejichž existence se předpokládá od 13. st. do období husitských válek. Výzkum prováděla Dagmar Šaurová průběžně od roku 1960 do své smrti v roce 1982. Krátkou dvouřadou lesní lánovou ves tvořil jednotný typ domů do tvaru „L“, který tak vytvářel závětří (obr. 13 a 14). Stavby měly většinou srubovou konstrukci s hlinitým výmazem a byly členěné na tři prostory – jizbu, síň a komoru. Kvůli větrnému

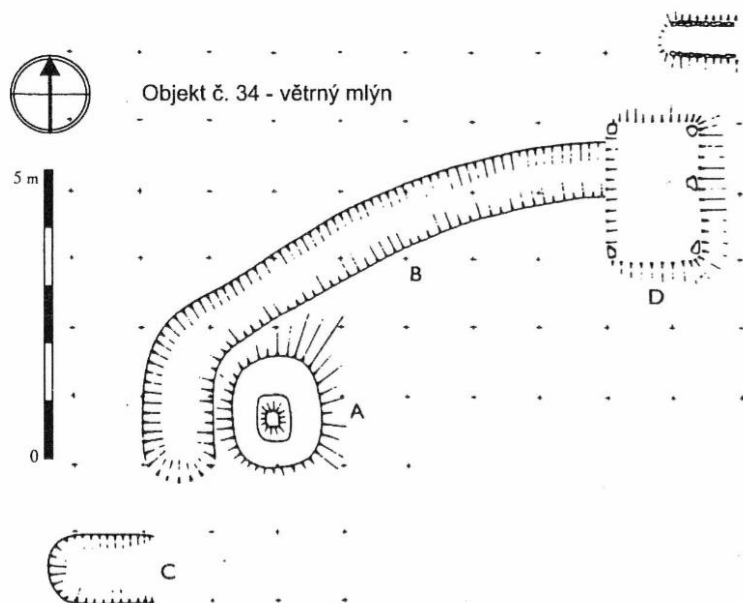

Obr. 13: Půdorys zaniklé vsi Konůvky. K – kostel, T – tvrz, M – motte.

Obr. 14: Půdorysy budov do „L“.

počasí, nedostatečné síle konůveckého potoka a nálezu objektů nejasné funkce na levém břehu vyslovila D. Šaurová hypotézu o přítomnosti sloupového větrného mlýna, po kterém se zachovala jen sloupová jáma na nízkém pahorku a půdorysy dvou zahluubených staveb na ukládání obilí k semletí i již semletého (obr. 15). Jiné hospodářské stavby se nepodařilo identifikovat, stejně tak plužina je pouze odhadována jako rozštěpená nebo rozptýlená dle analogií. Kromě vsi samotné se na jižním konci údolí nacházela i tvrz a kostel s hřbitovem a na pravém břehu potoka přibližně ve středu vsi motte, snad původní sídlo nižší šlechty z tvrze, nebo nedostavěné nové.

Obr. 15: Půdorys objektů nejasné funkce a souvislosti, snad větrný mlýn.